

ОНІМНИЙ ПРОСТІР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РОМАНІВ В. ДОМОНТОВИЧА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2.09/092

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).463–469

Федурко М. Онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про оніми в інтелектуальних романах В. Домонтовича (Віктора Петрова) «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту». Автор виходить із настанови, що власні назви – це особливий тип словесних знаків, які виділяють і ідентифікують одиничні об'єкти та яким належить суттєва роль у реалізації авторського задуму, презентації його філософських і морально-етичних узагальнень. Оніми – потужний засіб образотворення, кодування декодування смислів; вони орієнтують читача в текстовому просторі, допомагаючи проникнути в задум автора, осягнути його культурно-філософські й життєві пріоритети та цілі.

Установлено, що онімний простір кожного з аналізованих творів складається з різних онімних полів – антропонімного, топонімного, ідеонімного, побудованих специфічно, що корелює з їхньою ідейно-тематичною своєрідністю. Показано, що в кожному з текстів ядро онімного простору становлять антропоніми – реальні (міфоніми й теоніми, імена, прізвища, часом по батькові філософів, правителів, політичних діячів, письменників, художників, учених, композиторів, артистів, літературних героїв (*Ахілл, Богоматір, Макіявеллі, Фрідріх Великий, Олаф, Менделєєв, Максим Рильський, Ілля Репін, Дункан, Салаявен*) і вигадані (*Василь Хрисанфович Комаха, Корвин, Вер, Зина Тихменева, Іполіт Миколайович Варецький, Ростислав Михайлович, Степан Линник*). Підтверджено, що в аналізованих текстах топонімне поле – ядерно-периферійне; його домінанти – урбаноніми (*Хреціатик, Пуца-Водиця, Горохова, Мойка*) й ергоніми (*Міська Дума, «Сяйво», Академія мистецтв, «Молодий театр», «Асторія»*), тоді як ойконіми та хороніми порівняно нечисленні. Ідеоніми як периферія онімного простору найбагатше представлені в «Докторі Серафікусі». Усі згадані одиниці проаналізовано також у структурному плані й підтверджено їхню вагому роль у витворенні жанрової своєрідності аналізованих творів, автор яких орієнтований на зображення духовного еста людини в часі ворожих до неї суспільних катаклізмів, тотального науково-технічного прогресу, руйнування ідеалів і втрати національно-культурних коренів.

Ключові слова: інтелектуальний роман, літературна ономастика, онімний простір, онімне поле, художній текст.

Постановка проблеми. Обов'язковим елементом мовної субстанції кожного художнього твору є власна назва. Принаймні, більшість із них розпочинається нею. Йдеться про заголовок як акумулятор основної ідеї твору, а водночас – один із різновидів (щоправда, особливий, бо онтологічно збігається з означуванням [Карпенко 1986, с. 39]) онімної лексики, що є словом, словосполученням чи реченням у функції виокремлення названого ними об'єкта з метою індивідуалізації й ідентифікації [Бучко, Ткачова 2012, с. 133–134].

Літературно-художній онім (поетонім) – це складна одиниця, якій притаманні ознаки різного плану – і власне лінгвістичні, й екстралінгвістичні. Перші (етимологія основи; мотиви іменування) формують осердя її семантичної структури, другі (умови побутування назви в суспільстві; пов'язані з нею культурно-історичні асоціації; характер зв'язку з позначуваною реалією; ступінь відомості як реалії, так і її імені) слугують підґрунтям усіх тих художньо-образних прирощень, яких вона набуває в межах конкретного твору. Тож можемо висувати, що власні назви, ужиті в текстах інтелектуальних романів В. Домонтовича, виявляють двобічну залежність: з одного боку, від специфічних ознак структурування й наповнення онімного простору національної мови, а з другого, – від особистості їхнього автора, його інтелектуально-творчих можливостей та жанрово-стильових уподобань.

Аналіз досліджень. Творчість Віктора Петрова (В. Домонтовича, Віктора Бера) потрапила в

об'єктив дослідницьких пошуків порівняно недавно – у 90-і роки минулого століття, через більш ніж двадцять років після смерті автора. Літературознавець В. Агеєва інтерес сучасної науки до спадщини Петрова-Домонтовича вважає закономірним, пов'язує його не так із політичною кон'юнктурою, як зі зміною естетико-світоглядної парадигми» [Агеєва 2008, с. 20].

Дослідники називають прозу В. Домонтовича інтелектуальною, акцентуючи при цьому на таких її ознаках: філософський підтекст, перевага думки над формою, іронічність художнього вираження, скептичність в оцінках, зримість голосу автора, схематизація почуттів, поглядів, психічних станів, використання прийомів маски й пародії, деміфологізація міфів, розмивання кордонів між реальним та уявним світами, творче переосмислення відомих літературних творів тощо [Серікова, Соловей 2017, с. 79]. М. Леонович вважає романи В. Домонтовича «літературою ідей» [Леонович, с. 17]. Під таким поглядом її вивчають не лише філософи й літературознавці, але також лінгвісти, зокрібно ті, кого цікавлять проблеми літературної ономастики. Так, І. Мазуренко досліджує концепт *місто* дніпровського (в авторки – дніпропетровського) за топосом твору В. Домонтовича «Без ґрунту» шляхом аналізу наявних у ньому власних назв, глосарій яких налічує 80 одиниць [Мазуренко 2015]. Г. Саган докладно простежує «особливості конструювання міського простору» в одному з романів В. Домонтовича – «Доктор Серафікус», позаяк вважає його «не лише

тлом для розгортання подій, а <...> перехідним елементом від сюжетної канви до екзистенційного занурення в характери героїв» [Саган 2014, с. 37]. У розвідці М. Федурко схарактеризовано ономастикон «Доктора Серафікуса» з погляду його різновидів та функцій [Федурко 2015].

Мета та завдання статті – проаналізувати онімний простір інтелектуальних романів В. Домонтовича в контексті їхньої жанрово-стильової своєрідності, виокремивши задля цього їхні тематичні та структурні різновиди, дешифрувавши приховані в них концептуально значущі авторські смисли, ставлення, розуміння.

Методи та методика дослідження. Для досягнення мети статті та розв'язання її завдань використано низку методів, зокрема: *метод суцільної вибірки*, за допомогою якого виокремлено й зафіксовано наявні в обстежуваних текстах онімні одиниці; *описовий метод*, що уможливив аналіз, інтерпретацію й класифікацію виокремлених одиниць; *методи структурного, семантичного й етимологічного аналізів* – для пізнання специфіки їхньої будови, значення та походження; *стилістико-контекстологічний метод* – для встановлення всіх емоційно-експресивних відтінків змісту досліджуваних онімів.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу онімного простору романів В. Домонтовича, пригадаємо тезу про актуальність для організації текстового простору (поет)онімної осі та її компонентів – *хто, де, коли* [Карпенко, Серебрякова 2019, с. 10]. Перший із них (*хто*) об'єднує в собі одиниці найважливішого поля – антропонімного: «Власне ім'я є вагомим засобом [...] розкриття сутності персонажів, поглибленого розуміння концепції автора. Водночас словесна характеристика денотата, висвітлення його характеру через учинки та взаємини з іншими персонажами, сюжетна лінія твору загалом постають універсальним способом наповнення антропоетоніма певною онімною семантикою» [Белей 2002, с. 12].

В аналізованому нами просторі воно теж найвагоміше, на що вказує, серед іншого, його кількісна репрезентація: тільки в романі «Дівчина з ведмедиком» автор використав понад 100 антропонімів. Структурують це поле одиниці двох типів: а) які номінують персонажів, створених уявою письменника; б) які є найменнями реальних історичних постатей – митців, державних діячів, учених, тобто прецедентні імена. Серед перших, безперечно, найактуальніші ті, що мають за денотати постаті головних героїв кожного з творів. У «Дівчині з ведмедиком» – це *Іполіт Миколайович Варецький, Олександр Владиславович і Мар'я Семенівна Тихменєви*, їхні дочки *Леся* та *Зина*, учителька *Мар'я Іванівна*; у «Докторі Серафікусі» – *Василь Хрисанфович Комаха, Вер Ельснер, Корвин, Ірця, Тася, Таня Беренс*; у «Без ґрунту» – *Ростислав Михайлович, Степан Линник, Іван Васильович Гуля, Данило Йванович Криницький, Петро Петрович Півень, Арсен Петрович Витвицький, Лариса Сольська, Станислав Бирський*.

Крім центральних персонажів, у кожному з романів представлені дійові особи другого плану. Проте кожна з них – важливий елемент текстового простору, так само, як і система їхніх номінацій: вони пов'язані з головними героями, допомагають розкрити чи відтінити якісь із рис їхніх характерів, розбудувати сюжетні лінії в тому чи тому напрямку. У романі «Дівчина з ведмедиком» це, для прикладу, *Семен Кузьменко, професор Габель, Василь Гриб, Панас Григорович*. Кожен із них дотичний до життєвої долі головного героя, що є водночас оповідачем, – *Іполіта Миколайовича Варецького*. Семен Кузьменко, колишній військовий, по приїзді до Києва зумів переконати партійну владу в можливості й необхідності відбудови заводу та загітував до цієї справи свого знайомого з 1918 р. – інженера-хіміка Варецького. Професор Габель професійний вибір Варецького спрямував на завод, бо для омріяної ним наукової праці необхідні ще й ідеї, слова, обрії, яких його учневі, уважав професор, бракувало. Виведені в творі образи й інших персонажів: п'януватого двірника *Степана*, старої *Дударихи*, кухарки *Уляни*, завгоспа *Марти Борисівни*, продавця фруктів *Мустафи* та ін.

Як видно з наведеного, автор, номінуючи своїх персонажів, використовує різні антропоформули: однослівні номінації (ім'я; прізвище; часом прізвисько), двослівні (ім'я + ім'я по батькові; ім'я + прізвище), трислівні (ім'я + ім'я по батькові + прізвище). Спостережені факти багатойменності: з одним денотатом можуть бути співвіднесені наймення різного модельного типу, наприклад: ім'я, ім'я + ім'я по батькові, пестлива форма особового імені (*Зина, Зинаїда Олександрівна, Зинуся* – у «Дівчині з ведмедиком»); ім'я + прізвище, ім'я + ім'я по батькові + прізвище, ініціали + прізвище, прізвище (*Степан Линник, Степан Трохимович Линник, С. Линник, Линник* – «Без ґрунту»). Характер антропоформули, зв'язна річ, не може вповні розкрити семантичний ореол власного імені, але певним лакмусовим папірцем щодо вияву авторських ставлень до персонажів або вказівкою на їхні соціально-ієрархічні параметри все ж є. Уважають, для прикладу, що спосіб називання людини у художньому мовленні «за особовим ім'ям слугує здебільшого засобом інтимізації або ж виразником національної чи соціальної ознаки» [Доценко 2018, с. 73]. І навпаки, називання особи на ім'я та по батькові надає мікротекстам із такими номінаціями відтінку офіційності або ж урочистості. Скажімо, одну з доньок Техменєва автор незмінно називає по імені – *Леся*. У найменні другої дочки, *Зини*, ця антропоформула теж домінує, але виявляємо в тексті й інші способи іменування: *Зинаїда Олександрівна, Зинуся, Зиночка*. У першому випадку так до неї звертається учитель Варецький (і то лише один раз), висловлюючи в такий спосіб своє незадоволення поведінкою учениці, пор.: *Зинаїдо Олександрівно! Дозвольте мені замість відповідати на ваше запитання висловити сподіванку, що згодом, коли ми краще познайомимось, ви подаруєте мені отого ведмедика, яким ви оце бавились. Гаразд? Зинусею, Зиночкою*

її іменують мама та сестра Леся. Зокрема, у день незвичайний, коли в сім'ї очікували, що Іполіт Миколайович зробить пропозицію котрійсь із доньок. Леся, знаючи про характер взаємин сестри з учителем, не може зрозуміти напускної байдужості сестри, запідозрює її в якомусь страшному рішенні, хоче застерегти від непоправного: **Зиночко, Зинусю! Що ти задумала? Хіба, хіба ж можна? Бог з тобою! Зинусю! Я тебе не пушу. Скажи, що ти цього не зробиш, скажи, що ти не отруїшся?** А от Мар'я Семенівна урочисто повідомляє: *«Мила моя Зинусю! Іполіт Миколайович прохає у мене твоєї руки. Я дала згоду. Що скажеш ти?»*.

Лише по імені, до того ж у формі демінутива називає автор малу приятельку головного героя з роману «Доктор Серафікус»: *Ірця, Ірка, Ірусенька*. Зрештою, так дівчинка сама відрекомендує себе своєму новому знайомому: спочатку *Ірка*, а далі – з поправкою – *Ірусенька*. Суттєве таке уточнення автора щодо цієї ситуації: *«Це здавалось їй переконливіше і певніше, якось ніжніше й інтимніше. <...> Можливо, вона захотіла піддобритись або виставити себе в кращому світлі («Ірусенька, гарна дівчинка», а не так: «Ірко, йди-но сюди!»)*. У цьому романі виявляємо ще два гіпокористичних (від дн.-гр. *ὑποκορίζομαι* 'називаю зменшеним ім'ям, прикрашаю') імені – *Тася* та *Таня*. Перша – секретар Спілки Таїсія Павлівна, давня сусідка Комахи, що пробувала врятувати його від самотності, закохати в себе. Друга – Тетяна Миколаївна Беренс, колишня наречена Корвина.

Наголосимо й на такій особливості використання в аналізованих творах формул називання персонажів: тих із них, що не належать до світу головних героїв і перебувають на значно нижчому щаблі соціальної драбини, автор окреслює тільки іменем: двірник *Степан* («Дівчина з ведмедиком»), покоївка *Дуня* («Доктор Серафікус»), друкарка *Симочка* («Без ґрунту»). Зрештою, вони навіть можуть бути безіменні, хоч скарбник із харчотресту – це вже *Дормидонт Панфилич*. Прикметним у цьому плані є такий фрагмент із «Доктора Серафікуса»: *Господиня помешкання існувала, їй Комаха платив за кімнату й обід. Дуня теж існувала, бо одчиняла двері й замітала іноді його кімнату. Шпіц Альма існував теж, бо на дзвінок вибігав до вітальні й голосно гавкав. Тася не існувала. Їхні взаємини обмежувались на коротких при випадкових зустрічах «добриднях»*.

Якщо при найменуванні головного героя цього твору Домонтович вдається до різних моделей – однослівних (прізвище *Комаха*, пародійні імена *Серафікус*, *Пупс*, *Комаха-Серафікус-Дядя Пупс*) і кількаслівних (*Василь Хрисанфович*, *Василь Хрисанфович Комаха*), то центральну постать роману «Без ґрунту» іменує незмінно через антропоформулу «ім'я + ім'я по батькові» – *Ростислав Михайлович*. Решта основних персонажів мають прізвища – умовні, вигадані, хоч за деякими з них угадуються реальні особистості: *Данило Йванович Криницький* – Дмитро Яворницький, *Арсен Петрович Витвицький* – Микола Філянський. Можемо припустити,

що не випадково. З одного боку, Ростислав Михайлович – людина поважна (професор-мистецтвознавець, консультант Комітету з охорони пам'яток старовини й мистецтва, фахівець з ґрунтовою освітою і багатим досвідом), а з другого, – людина «без ґрунту» (національно-культурного, ідеологічного, морально-етичного), яких у тому часі ставало щораз більше та яких і нині не меншає. Отже, це образ-узагальнення, «не так живий характер, – каже Юрій Барабаш, – як образ-концепт» [Барабаш 2012, с. 167]. Окреслення його через антропоформулу «ім'я + ім'я по батькові» – це, може бути, один із способів вираження поміченої автором страшної тенденції до знеособлення, становлення людини-гвинтика, доволі виразно самим цим героєм артикульованої: *«Центр ваги за наших часів пересунувся з особи на суспільство. Діє держава, народ, нація, класа, партія»*.

Попри важливість для антропоетоніма форми найменування, найсуттєвішим, безперечно, є її лексичне наповнення: автор не просто дає своєму персонажеві якийсь ім'я, він прагне предикувати йому також якості, приписані цьому імені в межах реального антропонімікону [Калинкін 1998, с. 124–125]. З іншого боку, той же автор у певний спосіб, свідомо або ж несвідомо допасовує ці імена до створюваних ним образів, домагається гармонії образу й імені [Карпенко 2000, с. 69]. Тож є підстави вважати особове ім'я представником концепції художнього образу, виразником авторського задуму, репрезентантом його світоглядних і морально-естетичних настанов [Галич 2002, с. 56]. Не випадково дослідники пишуть про промовистість антропоетонімів, про намагання автора уже самим іменем натякнути читачеві на якісь риси свого героя, звичайно, читачеві підготовленому, здібному ці натяки відчитувати. Для Домонтовича – це інтелігентний читач, високоосвічений, вдумливий, який добре знає епоху, про яку оповідає автор, усі її погляди, переконання, віяння, настрої та тривоги.

Візьмімо, для прикладу, Іполіта Миколайовича Варецького, інженера-хіміка з доброю університетською освітою, людину чесну, настирну, хоч часами й зануду, яка любить свою професію й навіть у найскладніші часи не зраджує їй. Автор так нам про це оповідає: *«протягом усього часу в голодні роки з дня в день, щодня працював над кальцієвими сполученнями, мріяв про дисертацію, простудіював велику чужоземну літературу, турбувався, щоб зберегти заводську хемічну лабораторію і зберіг її»*. Уперше знайомимося з цим героєм не в найкращу пору його життя. Осінь 1922 р.; холодна, темна, вога й аж надто не прибранна кімната; на вечерю варена картопля та кава з підсмажених ячмінних зерен, так що біла пухка паляниця в дарунок від гостя видається розкішною.

Гість Семен Кузьменко – пряма протилежність на той час худому, високому й виснаженому, з запаланими щоками та великим гострим носом учителю Варецькому, що ходив у солдатських обмотках до колін, зелених, захисного кольору штанах, широкій толстовці та з тріснутими окулярами. Гість

– військовий і майбутній директор зруйнованого заводу, підтягнутий, усміхнений, рожевощокій, в темній шкурятяній куртці, в високих, добре начищених чоботях, затягнутих вище колін ремінцями, із подихом степових вітрів за спиною, крицевою суворістю душі, з поривом «нових конкістадорів, що мріють на невідомих шляхах відкрити невідому країну, щасливу країну щасливого майбуття»; «комісар, начбриг, який виніс на своїх плечах тягар горожанської війни, безмежних фронтів, безнадійного одчаю, тифозної маячні, голодних блукань, погрози невідхильної смерті» і якого знають «деники, і поляки, і махнівці, і басмачі». Типовий персонаж реконструктивних романів, який, проте, не позбавлений рис ідеаліста-мрійника, але якому на подальших сторінках роману місця не знайшлося. Очевидно, тому, що не будні героя-будівника світлого завтра мав на меті зобразити автор. Цікавим у плані контрастування цих двох персонажів є такий фрагмент тексту: *Ми сиділи один проти одного... Він – рожевий і ясний, обпершись ліктем на коліно й нахилившись усім тулубом вперед, пильно дивився мені у вічі. Я на краю ліжка, зігнувшись, кутався в накинуте на плечі пальто.*

Не випадково імена та прізвища в цих героїв структурно неоднотипні. З одного боку, типово народне й доволі частотне козацьке ім'я Семен [Масенко 1990, с. 10], хоч за походженням давньоєврейське (з івр. שֵׁמֶן 'почутий Богом у молитві'). А з другого – Іполіт (з гр. Ἰππόλυτος 'той, що розпрягає коней'), відомий міфічний герой, син Тесея та володарки амазонок Антіопи, що постраждав від наклепу закоханої в нього Федри, другої батькової дружини. В Афінах його шанували як бога, він був улюбленим героєм античних трагиків, зосібна Еврипіда [Словник 1985]. У християнській традиції – священномученик, який «до ігемона прийшов і викрив жорстокість його і нелюдськість, кровопивцею його назвав, Христа ж Богом і Творцем усього дерзновенно ісповідав», за що був утопленим у морі [Туптало 2008, с. 273].

Семен – носій одного з поширених українських прізвищ на -енко, що постали на ґрунті народних усно-розмовних патронімних назв, тобто форм іменування синів за батьком: син Кузьми – Кузьменко [Масенко 1990, с. 24]. У прізвищ із спільнослов'янським суфіксом -ськ- дещо інша історія: спадкові прізвищеві назви на -ський набули особливого поширення в Польщі. У середньовічному Королівстві Польському вони «були ознакою шляхетного походження і протиставлялись міщанським і «хлопським» особовим найменуванням» [Масенко 1990, с. 22]. До того ж «родовими назвами на -овський, -евський мали право іменуватися тільки родовиті шляхтичі»; менш родовиті – назвами з суфіксом -ський [Белей 2002, с. 17].

Центральну героїню роману та її сестру Домонтович називає, як ми вже згадували, здебільшого на ім'я. Зина – скорочено від Зінаїда (гр. Ζήναϊς 'що належить Зевсу', 'з роду Зевса', 'народжена Зевсом'; 'подібна до Зевса' [Словник 1985]. Ще: з араб. 'прекрасна'; є, крім того, слово зина (араб. زينة

'перелюб') в ісламському праві (фікх) – незаконний статевий зв'язок між непошлюбленими людьми. Наймення Леся, за походженням, – зменшена форма імені Олександра, жіночий відповідник до чоловічого імені Олександр (гр. Αλέξανδρος, 'чоловік', 'мужній оборонець, захисник людей') [Скрипник, Дзятківська 2005, с. 85, 169]. Вісімнадцятирічна Леся – старша дочка Тихменєвих, Зина – на два роки молодша за неї. Сестри, а цілком різні. Леся – сумлінна учениця, спокійна й урівноважена, чемна і стримана. Її майбутнє – гарна, добра, розумна, лагідна дружина; вона поза часом і місцем; її «сьогодні» – повторене «вчора».

Зина – та інша: і в зовнішності, і в характері багато «Зевсового». Чіткий профіль, тонке, блідо-рожеве обличчя, ясна лінія губ, темно-сині, фіалкові, по-дитячому задерикуваті очі. Голос – хлопчачий, різкий і ясний альт. Вона – бунтівна, з незалежним характером, експансивна і водночас замкнута; для неї немає нічого забороненого, недозволеного, неможливого; вона любить балансувати на межі (*Скажи Лесі, що найбільше Зині до вподоби – це ходити з ведмедиком по канаті на ярмарках*); її притягає «плакатна крикливість гучних і різнобарвних викликів», вона говорить так, ніби хоче знищити все, що для інших – недоторканне й непорушне; праця не приваблює її, вона мріє повторити долю революціонерки Лариси Рейснер. У неї своя філософія: *«віддатись – це для дівчини це не значить упасти»*; жити варто тільки так: завойовуючи новий світ. Вона любить одягати маски, її захоплює гра, і улюблена іграшка при ній – тому підтвердження. Не випадковим є і її захоплення Стэфаном Хоминським – не кубістом і не футуристом, а де-структивістом, антисимволістом і антиімажиністом. Леся ж уважає його божевіллям. Актуальним для розуміння сестер, їхніх характерів, їхньої різності вважаємо таке спостереження Варецького: *Леся, та вся вкладається в канонічну чіткість класичних строф 4-стопового ямба. Для Зини, навпаки, характеристичний vers-libre, розірвані рядки, поплутані слова, повна занедбаність метричних розмірів, галаслива безглуздість плутаних фраз, де кінець попереджає початок і де синтаксичну усталеність послідовної зміни головних і додаткових членів речення обернено в хаос сумбурної «вздибленості».*

У романі «Доктор Серафікус» теж не бракує контрастів і протилежностей. Та найперше – вони у внутрішньому світі героїв. Наймення найголовнішого з них – підтвердження цьому: *Василь Христанфович Комаха*. З одного боку, Василь (дав.-гр. Βασίλειος 'царський' < βασιλεύς – 'цар' [Скрипник, Дзятківська 2005, с. 45]) – давнє чоловіче ім'я, що з'явилося в часи перських війн та на початку мало значення 'перський цар, князь'. Серед його носіїв чимало великих і відомих людей, як-от: Василій I Македонянин – візантійський імператор, засновник Македонської династії; Василій Великий – святий, архієпископ Кесарії Каппадокійської в Малій Азії, визначний церковний діяч, один із Отців Церкви; князь Володимир Великий, у хрещенні Василь; князь Костянтин-Василь Острозький; українські

письменники Василь Стефаник, Василь Симоненко, Василь Стус. А з другого, – *Комаха*, щось таке мілке, непоказне, хоч, за словами автора, це великий, гучногосий, грузький чоловік із червоним квадратним обличчям і м'язистим широким носом, з масивними кулаками, «що в них легше було уявити молоток коваля чи сокиру м'ясаря, ніж тендітне перо вченого». Ім'я по батькові цей контраст (а може, парадокс?) тільки посилює: ім'я *Хрисанф* (дн.-гр. Χρῖσ-ανθῆς 'золотоцвітний' < дн.-гр. χρῖσός 'золото' + дн.-гр. ἄνθος 'квітка') фонетично близьке до Христос (дн.-гр. Χρῖστος 'помазанник' 'месія' < дн.-гр. χρῖσμα, χρῖμα, χρῖσματός 'мазь', 'олія', 'помазання'). У цьому зв'язку спадають на думку слова українського філософа Григорія Сковороди (його творчість глибоко вивчав Петров), який своєму вихованцеві Василеві Томарі в день народження побажав: «І не з наймення лише, будь і ділами Василь».

На думку О. Артамонова, персонажі Домонтовичевого роману «являють собою синтез біблійних символів та тенденційних рис людей конкретної історичної епохи»; дослідник прочитає в імені цього героя навіть зв'язок із християнським верховним демоном Вельзевулом (з івр. «בַּלְזְבוּל» [Бааль-Зевув] 'повелитель мух'). Щодо Ірчиного прізвиська *Комашиний тато*, то воно, на його думку, майже прямо на цей зв'язок вказує, як і прізвисько *Доктор Серафікус* [Артамонов 2015, с. 2].

Комаха – професор 2-ого розряду в Київському ІНО, викладач НОП і рефлексології, людина багатого інтелекту, здібна до музикування й імпровізацій, працююча, але самотня, аскетична й майже автомат: зустрічі з іншими людьми «обтяжували його. Розмови народжували в ньому почуття непотрібності, обридливої зайвості, вимушеного обов'язку»; кожен день його «замкнено в усталений розклад незмінно в певні години і хвилини повторених вулиць, блокнотних нотаток, прочитаних лекцій, перегорнених сторінок, списаних аркушів і переглянутих студентських справ»; лиш на півгодини «він дозволяє собі посидіти в садку, погрітись на осінньому сонці, порозмовляти з Ірцею – єдиний його протягом дня співрозмовник, – щоб потім поспішити додому, заснути на годину і сісти ввечері знов за книжку, коректи й рукописи». Його наукова праця зводилася в основному до збирання приміток: «*Комаха як учений існував у примітках*»; «кожне слово в своїй статті, монографії, розвідці він стверджував низкою бібліографічних довідок». Прізвисько (*Серафікус*, *Доктор Серафікус*) пов'язує його зі світом ангелів: у християнській традиції серафим – шестикрилий ангел; найвищий ангельський чин, найбільш наближений до Бога. Серафічність Комахи проступає в його портретній замальовці: «У нього було щось від гомункулюса, колби, лабораторії, од легенд про Фавста, од плянківських теорій, од химер, ілюзій, схем і формул»; в його прагненнях: «*Я не прагну бути чимсь – тим або ж тим мистцем, музиком, Мохаммедом або ж Гете. Я хочу бути всім людством і тому задовольняюсь тим, що я єсть я. Я не хочу мати тієї жінки або ж тієї. Я хочу всіх. Чи не мушу я себе вважати*

втішеним, що я не маю жадної?»; в його розумінні кохання: «*Для Комахи воно набрало форми відокремленої ілюзії, примхи, самотньої замкненості, нерішучого боязкого уникання*».

У романі «*Без ґрунту*» чи не найпромовистішим є наймення секретаря Комітету *Стрижуса Петра Йвановича*. Особове ім'я *Петро* – від грец. πέτρος 'камінь', 'скала'. І прізвище у нього не менш виразне; воно – породження «відчайдушного й розкутого духу запорізького січового товариства»; своєрідне не лише за значенням сполучуваних основ, а й за самим способом творення, пор.: *Затулівітер*, *Нагнибіда*, *Убийвовк*, *Паливода*, *Перебийніс*, *Покиньчерета*, *Прудивус* (*Прудиус*), *Роздайбіда* та ін. [Масенко 1990, с. 38].

Та перед наші очі автор виводить не козака-відчайдуха, а «опару, що повзе з макітри»: блідий, в'їдлиий, дріб'язковий, причіпливий і мстивий; з рідким, їжачком зачесаним волоссям; руками холодними й вогкими, як у мерця; з писклявим і верескливим баб'ячим голосом євнуха; зі стосами жиру, відкладеними на спині, та широким, як у жінки, крижем і коротенькими худорлявими ніжками. Він суттєво програє респектабельному й певному себе Ростиславові Миколайовичу, масивному й огрядному, у синьому піджаку та з золотими окулярами на носі.

Однак значно більше в романах В. Домонтовича реальних антропонімів – це прізвища, імена й прізвища, прізвища й ініціали вчених, філософів, письменників, художників, композиторів, артистів, критиків, революціонерів, мандрівників, державців (*Сенека*, *Макиавеллі*, *Ніцше*, *Фльобер*, *Мопсан*, *Е.Т.А. Гофман*, *Моне*, *Мане*, *Ф.М. Шмідт*, *А. Бенуа*, *Андрій Левінсон*, *Софія Перовська*, *Мателлан*, *Васко де Гама*, *Колюмб*, *Цезар*, *Володимир Мономах*). Вони створюють інтелектуальне тло роману, допомагають відтворити дух зображуваної епохи, продемонструвати, чим вона жила, які і чий ідеали в ній панували. Тож не становлять винятку в цих творах також ідеоніми: назви книг, часописів, картин, вистав, виставок. А ще ці реальні постаті наче вводять вигадані автором персонажі й події у контекст реального часу й простору: Київ революційних і непівських часів з його урбанонімами й ергонімами (*Поділ*, *Сирець*, *Куренівка*, *Святошино*, *Пуца-Водиця*, *Глибочиця*, *вулиця Червоних Зір*, *Жовтневого Повстання*, *Інститутська*, *Миколаївська*, *Фундуклейська*, *площа Артема*, *Царський сад*, *Маріїнський парк*, *Дикий завулок*; *Мистецький Інститут*, «*Червона зірка*» «*Маркіз*», «*Міжнародна книга*», *Міська Дума*, «*Сяйво*», *Академія*, «*Континенталь*», *Вукопсілка* – «*Дівчина з ведмедиком*», «*Доктор Серафікус*»), дореволюційний Петербург (*Мойка*, *Невський*, *Садова*, *Літейний*, *Морська*, *Горохова*; *Академія мистецтв*, «*Асторія*», «*Ведмідь*»), Січеслав часів побудови Дніпрельстану (*Проспект*; *Музей*, *Варязька церква*, *Собор*, *Горний інститут*, *Міськомунгосп*) – «*Без ґрунту*». Автор не робить усіх цих людей небожителями, навпаки, дає тонкі характеристики й оцінки, передаючи в такий спосіб і своє ставлення до обстоюваних ними думок, ідей, переконань.

Висновки. Отже, (поет)онімний простір романів В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту» є вагомим структурно-семіотичним компонентом кожного з них як цілості і як специфічного жанрового

різновиду. Він носій багатоаспектної лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації, важливої для структурування тексту, розуміння ідейних засад його творця та прочитання створених ним образів.

Література

1. Агеєва В. Передмова. *Віктор Домонтович. Вибрані твори*. Київ: Книга, 2008. С. 3–20.
2. Артамонов О. «Доктор Серафікус» В. Домонтовича: Осмислення епохи через призму Біблійних символів. *Блог Олександра Артаманова*. 2015, 22 вересня. URL: <https://artamerukr.wordpress.com>.
3. Барабаш Ю. Кто вы, Виктор Петров?: В. Домонтович (Петров) и его повесть «Без почвы». *Новый мир*. 2012. № 8. С. 156–174.
4. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. *Ужгород*, 2002. 175 с.
5. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Словник української ономастичної термінології. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
6. Галич В.М. Антропонімія Олеса Гончара: природа, еволюція, стилістика. Луганськ: Знання, 2002. 212 с.
7. Доценко М.В. Поетоніміка модерністської та постмодерністської прози: дис. ... канд. філол. 10.02.01 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2018. 199 с. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/5983-96-12014-1-10-20180913.pdf>.
8. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1998. 408 с.
9. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*. 2000. № 4. С. 68–74.
10. Карпенко О., Серебрякова В. Екзотичність фентезійних поетонімів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 64. С. 10–17.
11. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе. *Филологические науки*. 1986. № 4. С. 34–40.
12. Леонович М.В. Домонтович: Пошук ідентичності. С. 1–21. URL: http://mykolan.narod.ru/pdf/domontovych_ident.pdf.
13. Мазуренко І. Концепт місто в повісті В. Домонтовича «Без ґрунту». 2015. URL: http://www.museum.dp.ua/article_2015_05.html.
14. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. Київ: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 47 с.
15. Саган Г.М. Координати київського міського простору роману Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2014. № 2. С. 7–39.
16. Серікова Л.О., Соловей О.Є. Рецепція філософсько-психологічних поглядів В. Домонтовича в інтелектуальному романі «Доктор Серафікус». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Том 1. С. 77–82.
17. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. 3-тє вид., випр. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.
18. Словник античної міфології. Київ: Наукова думка, 1985. 236 с. URL: <http://litopys.org.ua/slovmith/slovnm06.htm>.
19. Туптало Д. Життя святих. Том V. Січень [Переклав Валерій Шевчук]. Львів: Видавництво «Свічадо», 2008. 280 с.
20. Федурко М. Власне ім'я в романі Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус»: функції та різновиди. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич. 2015. Вип. 36. С. 200–212.

References

1. Aheieva V. (2008) *Peredmova* [Preface]. Viktor Domontovych. *Vybrani tvory*. Kyiv: Knyha. S. 3–20 [in Ukrainian].
2. Artamonov O. (2015, 22 veresnia) «Doktor Serafikus» V. Domontovycha: Osmyslennia epokhy cherez pryzmu Bibliinykh symboliv [«Doctor Seraficus» by V. Domontovych: Understanding the epoch through the prism of Biblical symbols]. *Bloh Oleksandra Artamanova*. URL: <https://artamerukr.wordpress.com> [in Ukrainian].
3. Barabash Iu. (2012) Kto vy, Viktor Petrov?: V. Domontovich (Petrov) i ego povest «Bez pochvy» [Who are you, Viktor Petrov?: V. Domontovych (Petrov) and his story «Without soil»]. *Novyi mir*. S. 156–174 [in Russian].
4. Belei L.O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponiimiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. *Uzhhorod*. 175 s. [in Ukrainian].
5. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2012) Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Kharkiv: Ranok-NT. 256 s. [in Ukrainian].
6. Halych V.M. (2002) Antroponiimiia Olesia Honchara: pryroda, evoliutsiia, stylistyka [Oles Honchar's anthroponymy: nature, evolution, stylistics]. Luhansk: Znannia. 212 s. [in Ukrainian].

7. Dotsenko M.V. (2018) Poetonimika modernistskoi ta postmodernistskoi prozy: dys. ... kand. filol. 10.02.01 [Poetonymy of modernist and postmodernist prose: dis. ... cand. philol. 02/10/01] / Donetskii natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia, 2018. 199 s. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/5983-96-12014-1-10-20180913.pdf [in Ukrainian].
8. Kalinkin V.M. (1998) Poetika onima [Onym poetics]. Donetsk: Yugo-Vostok. 408 s. [in Russian].
9. Karpenko O.Yu. (2000) Pro literaturnu onomastyku ta yii funktsionalne navantazhennia [On literary onomastics and its functional load]. *Zapysky z onomastyky*. № 4. S. 68–74 [in Ukrainian].
10. Karpenko O., Serebriakova V. (2019) Ekzotychnist fenteziinykh poetonimiv [Exotic fantasy poetonyms]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*. Vyp. 64. S. 10–17 [in Ukrainian].
11. Karpenko Yu.A. (1986) Imia sobstvennoe v khudozhestvennoi literature [Proper name in fiction]. *Filologicheskie nauki*. № 4. S. 34–40 [in Russian].
12. Leonovych M.V. Domontovych: Poshuk identychnosti [V. Domontovych: Search for identity]. S. 1–21. URL: http://mykolan.narod.ru/pdf/domontovych_ident.pdf [in Ukrainian].
13. Mazurenko I. (2015) Kontsept misto v povisti V. Domontovycha «Bez gruntu» [The concept of the city in the story of V. Domontovych «Without soil»]. URL: http://www.museum.dp.ua/article_2015_05.html [in Ukrainian].
14. Masenko L.T. (1990) Ukrainski imena i prizvyshcha [Ukrainian names and surnames]. Kyiv: T-vo «Znannia» URSR. 47 s. [in Ukrainian].
15. Sahan H.M. (2014) Koordynaty kyivskoho miskoho prostoru romanu Viktora Domontovycha «Doktor Serafikus» [Coordinates of the Kyiv urban space of Victor Domontovych's novel «Doctor Seraficus»]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia*. № 2. S. 7–39 [in Ukrainian].
16. Sierikova L.O., Solovei O.Ye. (2017) Retseptsiia filosofsko-psykholohichnykh pohliadiv V. Domontovycha v intelektualnomu romani «Doktor Serafikus» [Reception of V. Domontovych's philosophical and psychological views in the intellectual novel «Doctor Seraficus»]. *Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. Tom 1. S. 77–82 [in Ukrainian].
17. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005) Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Proper names of people: dictionary-reference book]. 3-tie vyd., vypr. Kyiv: Naukova dumka. 334 s. [in Ukrainian].
18. Slovnyk antychnoi mifolohii [Dictionary of ancient mythology] (1985). Kyiv: Naukova dumka. 236 s. [in Ukrainian].
19. Tuptalo D. (2008) Zhyttaa sviatykh. [Lives of saints. Volume V. January] Tom V. Sichen [Pereklav Valerii Shevchuk]. Lviv: Vydavnytstvo «Svichado». 280 s. [in Ukrainian].
20. Fedurko M. (2015) Vlasne imia v romani Viktora Domontovycha «Doktor Serafikus»: funktsii ta riznovydy [Proper name in Victor Domontovych's novel «Doctor Seraficus»: functions and varieties]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia»*. Drohobych. Vyp. 36. S. 200–212 [in Ukrainian].

ONYMIC SPACE OF V. DOMONTOVYCH'S INTELLECTUAL NOVELS

Abstract. The article deals with onyms in the intellectual novels of V. Domontovych (Victor Petrov) «The Girl with the Bear», «Doctor Seraficus», «Without Soil». The author proceeds from the instruction that proper names are a special type of verbal signs that distinguish and identify individual objects and play a significant role in the realization of the author's idea, presentation of his philosophical and moral-ethical generalizations. Onyms are a powerful means of imaging, encoding and decoding meanings; they orient the reader in the text space, helping to penetrate the author's idea, to understand his cultural, philosophical and life priorities and goals.

It is established that the onymic space of each of the analyzed works consists of different onymic fields – anthroponymic, toponymic, ideonymic, constructed specifically, which correlates with their ideological and thematic originality. It is shown that in each of the texts the core of the onymic space consists of anthroponyms – real (mythonyms and theonyms, names, surnames, sometimes patronymics of philosophers, rulers, politicians, writers, artists, scientists, composers, artists, literary heroes (*Akhill, Bohomatir, Makiiavelli, Fridrikh Velykyi, Olaf, Mendelieiev, Maksym Rylskiy, Illia Riepin, Dulkan, Saliaven*) and fictional (*Vasyl Khrysanfovych Komakha, Korvyn, Ver, Zyna Tykhmenieva, Ipolit Mykolaiovych Varetskyi, Rostyslav Mykhailovych, Stepan Lynnyk*). It is confirmed that in the analyzed texts the toponymic field is nuclear-peripheral; its dominants are urbanonyms (*Khreshchatyk, Pushcha-Vodytsya, Gorokhova, Moika*) and ergonyms (*Miska Duma, «Siaivo», Akademiia mystetstv, «Molodyi teatr», «Astoria»*), while oikonyms and choronyms are relatively few. Ideonyms as the periphery of the onymic space are most richly represented in «Doctor Seraficus». All these units are also analyzed structurally and confirmed their important role in creating the genre originality of the analyzed works, the author of which focuses on depicting the spiritual nature of man in times of hostile social cataclysms, total scientific and technological progress, destruction of ideals and loss of national and cultural roots.

Keywords: intellectual novel, literary onomastics, onymic space, onymic field, artistic text.

© Федурко М., 2021 р.

Марія Федурко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Дрогобич, Україна; mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Maria Fedurko – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Philological Sciens an teaching methods in elementary school, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine; mfedurko@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>